

HOGYAN SZEMLÉLJÜK KOMPORSZÁGOT?

Papp Viktor

viktorpapp14@gmail.com

Terestyéni Tamás (2011) *Kompország a Nyugat iskolájában. A társadalmak szerveződéséről.* Budapest, Gondolat.

Két évtizeddel a rendszerváltás és hét szűk esztendővel Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozása után joggal merült fel az az égető kérdés, hogy az olyan sokszor kárhóztatott Kompország hol is tart abban a hosszú tanulási és alkalmazkodási folyamatban, amely hazánk nyugati világrendbe való szerves beilleszkedéséhez járulhatna hozzá. A *Kompország a Nyugat iskolájában* című kötet expozéja éppen erre a tanulási folyamat elmaradott voltára irányítja figyelmünket. Az elsősorban Karl Popper dichotómikus megközelítésére visszavezetett értelmezés szerint az 1996-ban, 2004-ben és 2006-ban felvett adatok egyértelműen a rendpárti, paternalista, piacellenes társadalmi attitűdöt közvetítették. Bár ez az attitűd nem volt egyenértékű a „Nyugat-ellenességgel”, a paternalista beállítódás a rendszerváltás után tizenöt évvel is olyan erősnek számított, hogy még alapvető demográfiai-társadalmi változók szerint alakított csoportok között is alig volt mód a differenciálásra. Terestyéni Tamás kötetében ebből az alapállásból kiindulva arra vállalkozott, hogy a nyugati társadalmak szerveződési ívét és logikáját megrajzolja, olyan társadalomtudományi megközelítéseket és fogalmakat felhasználva, amelyek mind a mai napig nagy segítségünkre lehetnek a társadalmak működésének értelmezésében.

A társadalomelméleti művek természetesen a már korábban kidolgozott elméleti alapvetéseket veszik kiindulópontként, a társadalmi szerződés, a „láthatatlan kéz”, a termelési eszközök és viszonyok, a társadalmi munkamegosztás és cselekvés, a társadalmi alrendszerek vagy éppen az információs-hálózati társadalom ismerete nélkülözhetetlen abban az esetben, ha a társadalom vizsgálatának néhány alapfeltevését kívánjuk megfogalmazni. Az előfutárok alapvetéseit összegezve Terestyéni így megállapítja, hogy a társadalmak rendszerszerűek, mert önfenntartó organikus formátumok; funkcionálisak, mert esetükben a működés és fenntartás funkciók köré szerveződik; történetiek, mert a társadalmak adott időben és térben formálódó képződmények; és végül strukturáltak, mert a társadalmak folyamatos változáson esnek át és ennek eredményeképpen tagolódnak. A tagolódás több szempont szerint értelmezhető, hiszen megkülönböztetünk funkcionális tagolódást, osztálytagolódást, hatalmi-uralmi szerkezeteket, hálózatokat vagy éppen rétegződéseket. Ez utóbbi az egyének társadalmi státuszát jelöli ki, a presztízs azonban nem feltétlenül következik a társadalmi státusból. Terestyéni példájánál maradva, Magyarországon a pedagógusokat széles körű tisztelet övezte, de jövedelmük a középosztály szerényebb rétegeihez sorolta őket. Mindezek a tényezők azonban már a kötet születésekor sem álltak fenn. Terestyéni szerint ugyan a pedagógusok státusa drámai módon megváltozott, presztízsük látványosan csökkent. A kötet megjelenése után szűk másfél évtizeddel később ráadásul azt figyelhetjük meg, hogy az a bizonyos réteghovatartozás is jelentős lefokozódáson ment keresztül.

Fontos tudatosítani, hogy Terestyéni elméleti megállapításai során három alaptételből indult ki, ezek szerint a társadalom alapja az együttműködés, amelyet a kommunikáció és a nyelv segítenek elő, ezek az együttműködések a társadalmat alkotó emberi magatartások legfőbb indítékaira, a meggyőződésre és a kényszerre vezethetők vissza, miközben az emberi magatartásokból fakadó cselekvések objektív korlátok és kényszerek közé vannak szorítva. A társadalmak alkotóelemeit ágenseknek nevezhetjük, ők azok az aktív résztvevők (személyek, intézmények), akik változást idéznek elő az adott társadalmon belül. A cselekvés pedig nem más, mint egy ágens általi szándékos változás előidézése, míg cselekedni a társadalmi térben a kommunikáció útján lehetséges. A társadalmi működés az ágensek, intézmények, szervezetek, társadalmak különféle szintjein megvalósuló együttműködés nélkül elképzelhetetlen, ennek ellenére előbbiektől szükséges megkülönböztetni a versengő-nem együttműködő cselekvéseket. Ez utóbbiak jelentik magát a versenyt, amely három fő funkciót tölt be a társadalmak működésében, hiszen fokozza a teljesítményt és a leleményességet, kialakítja a teljesítményelvű gondolkodást, és hozzásegít az erőforrások optimális felhasználásához. Terestyéni a kötet e pontján olyan meghatározó megállapításokat tesz, mint hogy a versenyt és a piacot szükséges tudatosan különválasztani egymástól, felhívva külön is a figyelmet arra, hogy az emberek által előállított produktumoknak kétféle értéke (szükséglegkielégítési és piaci) létezhet.

Terestyéni társadalmi szerveződések rejtelseibe betekintést kínáló kötete a beszédaktus elméletet felidézve segíti a tájékozódást a tekintetben, hogy miért is a nyelv lett a kulcs a kölcsönös megértéshez, és hogy miképpen „fejlesztette” tovább a beszéd-cselekvés elméletet Jürgen Habermas, aki szerint a beszélő azért választ a másik fél számára is érthető kifejezést, mert az a kölcsönös megértésen munkálkodik, hogy végeredményben saját magát is megérthesse. Habermasnál a kommunikációs cselekvés emiatt különbözik minden más nyelvi interakciótól, ez képezte alapját nagyszabású társadalomelméleti elképzelésének. Ahhoz, hogy megértsük a társadalmi (al)rendszerek létrejöttét és egymáshoz való viszonyát, először is indokolt tisztázni, hogy a társadalmon belül számos szükséglet alakulhat ki, mely szükségleteket a funkcionális tagolódás keretein belül lehet legmegfelelőbben kielégíteni. A szükségletekről szóló különféle társadalomtudományi elgondolásokat ismertetve Terestyéni Tamás kiemeli, hogy egy társadalomnak elvi szinten materiális (a fizikai-biológiai lét kényszerei), szellemi-kulturális (a világ szellemi birtokbavétele), szerveződési (együttműködések az előbbi kettő kielégítésére) és a folytonosságot jelentő (a társadalom időbeli létének biztosítása) szükségleteket kell kielégítenie. E feladatok ellátására szerveződnek a luhmann-i értelemben vett társadalmi alrendszerek, úgy, mint a gazdaság, az állam, a politika, a jog, a kultúra, a kommunikáció, a felkészítés, a megtartás, a magánélet alrendszerei.

A *Kompország a Nyugat iskolájában* leginkább gondolatokat ébresztő megközelítése egyértelműen ahhoz a megállapításhoz kapcsolódik, amely szerint „*a verseny és az együttműködés egyidejű kényszere minden emberi együttélésben jelen van*” (245). Ebből kifolyólag minden szerveződés valamilyen választ hordoz magában a kényszerek feloldására vonatkozóan, a válaszokat pedig két nagyobb, jellegzetes szerveződési elv szerint csoportosíthatjuk. A szabadságelvű szerveződési elv az autonóm ágensek racionalitására, valamint a verseny és az együttműködés harmonikus rendszerére épít, legfontosabb intézménye a piac, kardinális eleme a csere és a megállapodás. E szerveződést képviselő társadalmak folyamatos mozgásban vannak, dinamikusak, hiszen ágensei új és új megoldások után kutatnak. A vezérléselvű szerveződési elv ezzel szemben az ösztársadalmi szükségletek alá rendeli az ágensek egyéni érdekeit, ehhez társadalmi szereposztást és központi koordinációt vesz igénybe, alapvető értéke az egység és az egyenlőség. Mindkét szerveződési elvnek természetesen megvannak mind az előnyei, mind a hátrányai, a fő különbség abban lakozik, hogy ezek az elvek mennyi teret kínálnak az ágensek szabadságának és versenyének.

Mivel a két elv csak elvi síkon választható szét egymástól, a kötet végén a nyugati társadalmak történetén keresztül iránymutatást kapunk arra nézve, hogy azok a szerveződési megoldások voltak sikeresek a történelemben, amelyek nagyobb teret, nagyobb szabadságot biztosítottak az emberi ágenseknek. Csakhogy a vezérlésvű szerveződési elvnek ugyancsak meghatározó szerepe van a társadalmak szerveződésében, gondoljunk csak az állam alrendszereire. A két legfőbb szerveződési elvet szem előtt tartva a globális szintéren többféle forgatókönyv (egyetlen világhatalom uralma, államok korlátolatlan szabadversenye, sokközpontú rendszer, globális társadalom) valósulhat meg a jövőben, ám ezek közül bármelyiket is tartjuk most reálisnak vagy éppen vonzóknak, ez a kötet mindvégig segítségünkre lesz annak megértésében, hogy miként mászkál Kompország továbbra is a két part között.